

wpł. 12.04.2016
Wolska Danuta

Warszawa, 6.04.2016

Dr hab. prof. APS Małgorzata Kupisiewicz
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

**Ocena dorobku naukowo-badawczego, dydaktycznego i organizacyjnego
w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie
nauk społecznych, w dyscyplinie pedagogika dr Danuty Wolskiej**

na podstawie Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) oraz rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r., w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego – dla Rady Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wyszkolenie oraz doświadczenia zawodowo-organizacyjne kandydatki do stopnia doktora habilitowanego

Pani Danuta Wolska tytuł zawodowy magistra pedagogiki specjalnej, specjalność rewalidacja upośledzonych umysłowo uzyskała w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie w 1984 roku. Po ukończeniu studiów rozpoczęła pracę w Wojewódzkiej Poradni Wychowawczo – Zawodowej. Po roku podjęła się wypełniania zadań nauczyciela nauczania indywidualnego w Zespole Szkół Specjalnych, a potem nauczyciela terapeuty w Ośrodku Terapeutyczno-Szkolnym dla Dzieci Autystycznych.

Jako nauczyciel akademicki rozpoczęła pracę w 1990 roku w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie na stanowisku asystenta w Katedrze Pedagogiki Specjalnej. Pogłębiała swoją wiedzę kończąc Podyplomowe Studia z Terapii Psychopedagogicznej. W 1998 roku pani Danuta Wolska obroniła w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie rozprawę doktorską *Indywidualne i środowiskowe uwarunkowania, przystosowania emocjonalno-społecznego osób dorosłych upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym*

i uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych. Promotorem w przewodzie doktorskim była dr hab. Władysława Pilecka.

Dr D. Wolska kontynuowała pracę w WSP w Krakowie (obecnie Uniwersytecie Pedagogicznym) na stanowisku adiunkta. Od 2014 pełni funkcję Kierownika Katedry Dydaktyki Specjalnej i Psychoedukacji UP w Krakowie.

Pani D. Wolska aktywność naukową łączy z pracą dydaktyczną na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie prowadząc wykłady i ćwiczenia oraz realizując zajęcia dydaktyczne na kursach kwalifikacyjnych dla nauczycieli organizowanych przez Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Bielsku Białej i Nowym Sączu. Jest promotorem 126 prac licencjackich i 116 prac magisterskich na UP w Krakowie. Od 2014 roku pełni rolę promotora pomocniczego rozprawy doktorskiej *Aksjologiczne problemy sportu wyczynowego pełnosprawnych i niepełnosprawnych – perspektywa psychopedagogiczna* przygotowywanej pod kierunkiem dr hab. prof. UP Piotra Majewicza.

Dr Danuta Wolska brała udział w realizacji 14 projektów naukowych krajowych i zagranicznych, uczestniczyła od 1998 roku w 35 konferencjach krajowych i 11 międzynarodowych na których wygłaszała referaty.

Aktywność zawodową dr Danuta Wolska udanie łączy także z działalnością na rzecz środowiska osób niepełnosprawnych jest: Członkiem Zarządu Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Osób niepełnosprawnych ich Rodzin i Przyjaciół „Ognisko”; oraz założycielką Fundacji „Ognisko” promującej tworzenie miejsc pracy dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

OCENA OSIĄGNIĘĆ NAUKOWO-BADAWCZYCH

Na wstępie ustosunkuję się do obszarów zainteresowań naukowo-badawczych dr Danuty Wolskiej podejmując próbę usytuowania ich w określonym polu problemowym dyscypliny jaką jest pedagogika. Analiza dostarczonej dokumentacji pozwala na stwierdzenie, że głównym obszarem eksploracji naukowo-badawczych Habilitantki jest pedagogika specjalna a w szczególności oligofrenopedagogika – obecnie coraz częściej określana jako pedagogika osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zainteresowania badawcze dr D. Wolskiej związane są silnie z osobami z głębszą (umiarkowaną, znaczną, głęboką) niepełnosprawnością intelektualną, których liczba jest znacząca, bo stanowi według danych różnych autorów od około 15% do 20-30% populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ogniskuje uwagę na problemach związanych z rozwojem tych osób w biegu ich życia szczególnie w fazie dorosłości i późnej dojrzałości. Podejmuje zagadnienia

funkcjonowania społecznego osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, które jeszcze do niedawna w niewielkim stopniu poddawane były refleksji naukowej. Publikacje dr D. Wolskiej wpisują się w nurt rozważań związanych z modelem niepełnosprawności, który akcentuje biopsychospołeczną koncepcję człowieka wywodzącą się z podejścia reprezentowanego przez psychologię humanistyczną. W spectrum działalności naukowej Habilitantki wyróżnić można dwa zakresy problemów na których się koncentruje:

- 1) uwarunkowania i dynamika zmian w zakresie funkcjonowania emocjonalno-społecznego oraz realizacja zadań rozwojowych i ról życiowych dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną;
- 2) terapia, rehabilitacja dzieci, młodzieży i dorosłych z autyzmem, głęboką niepełnosprawnością intelektualną oraz osób ze złożoną niepełnosprawnością.

Pierwszy obszar dociekań badawczych związany jest ściśle z osobami z umiarkowaną, znaczną, głęboką niepełnosprawnością intelektualną i skoncentrowany na specyfice zmian uniwersalnych, wspólnych i indywidualnych występujących na continuum czasowym biegu życia jednostki, ich znaczeniu dla funkcjonowania społecznego, wypełniania osobistych ról życiowych oraz zawodowych. Z informacji zamieszczonych w autoreferacie wynika, że Habilitantka omawia te zagadnienia w licznych publikacjach, które dzieli na grupy tematyczne:

- przystosowanie emocjonalno – społeczne osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną ;
 - 1 monografia „*Zmiany involucyjne towarzyszące procesowi starzenia się osób z niepełnosprawnością intelektualną*”, Kraków, 2014;
 - 10 tekstów zamieszczonych w pracach zbiorowych w języku polskim;
 - 3 teksty w publikacjach pokonferencyjnych w języku słowackim i angielskim;
 - 5 artykułów w czasopismach: *Światło i Cienie; Rehabilitacja medyczna; Niepełnosprawność i rehabilitacja - kwartalnik Instytutu Rozwoju Służb Społecznych; Rocznik Wydziału Pedagogicznego WSFP Ignatianum*;
 - 2 teksty w materiałach szkoleniowo metodycznych;
- przystosowanie do pełnienia ról życiowych w dorosłym życiu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną :
 - 2 teksty zamieszczone w pracy zbiorowej w języku słowackim oraz 1 w języku polskim;
 - 2 artykuły w czasopiśmie *Światło i Cienie*;

- rozwój uczuć i seksualność osób z niepełnosprawnością intelektualną:
 - 2 artykuły w czasopismach : *Niepełnosprawność i rehabilitacja – kwartalnik Instytutu Rozwoju Służb Społecznych; Studia Teologiczne i Humanistyczne;*
 - 1 tekst zamieszczony w pracy zbiorowej w języku angielskim oraz 1w języku polskim;
- aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością:
 - 3 teksty zamieszczone w pracach zbiorowych w języku polskim i 1 w języku angielskim;
 - 1 artykuł w czasopiśmie *Światło i Cienie.*

Druga płaszczyzna analiz Habilitantki i związanych z nimi publikacji dotyczy problemów diagnozy, rehabilitacji, terapii oraz edukacji osób z autyzmem, głęboką niepełnosprawnością intelektualną i złożoną niepełnosprawnością:

- 13 tekstów zamieszczonych w pracach zbiorowych w języku polskim;
- 10 tekstów w publikacjach pokonferencyjnych w języku słowackim i angielskim;
- 3 artykuły w czasopismach: *Dziecko autystyczne, Krajowe Towarzystwo Autyzmu,; Sztuka Leczenia, Rehabilitacja medyczna;*
- 2 teksty w materiałach szkoleniowo – metodycznych.

D. Wolska jest też redaktorem naukowym pracy zbiorowej *Osoby niepełnosprawne w drodze ku dorosłości*, Wyd. Naukowe UP, Kraków 2014, będącej pokłosiem Międzynarodowej Konferencji Naukowej *W drodze ku dorosłości* organizowanej na UP w 2013 roku oraz współautorem przewodnika metodycznego: Przebinda E., Szczerbik K., Wolska D., Zawadzki A., *Dzienne Centrum Aktywności Dla Dorosłych Osób z Upośledzeniem Umysłowym. Przewodnik metodyczno-organizacyjny*, ChSON „Ognisko”, Kraków 2002.

Ocena osiągnięć naukowo-badawczych po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, zgodnie z kryteriami oceny w postępowaniu habilitacyjnym wskazanymi w § 3. Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn.1 września 2011 r. (Dz. U. Nr 196, poz. 1165

Z przedłożonych dokumentów wynika, że na dorobek podoktorski Pani Danuty Wolskiej składają się:

- Monografie - 2
 - rozprawa habilitacyjna: *Umiejętności życiowe jako wyznacznik aktywności zawodowej dorosłych z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2015.

- *Zmiany inwolucyjne towarzyszące procesowi starzenia się osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2014.
- Redakcja naukowa pracy zbiorowej – 1
 - *Osoby niepełnosprawne w drodze ku dorosłości*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2014.
- Artykuły naukowe publikowane w czasopismach posiadających IF - 0
- Artykuły naukowe publikowane w czasopismach nie posiadających IF - 13
 Habilitantka publikowała artykuły w następujących czasopismach: *Światło i Cienie; Rehabilitacja medyczna, Niepełnosprawność i rehabilitacja – kwartalnik Instytutu Rozwoju Służb Społecznych; Studia Teologiczne i Humanistyczne; Dziecko autystyczne, Krajowe Towarzystwo Autyzmu; Rocznik Wydziału Pedagogicznego WSFP Ignatianum, Sztuka Leczenia, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Paedagogica;*
- Teksty w monografiach wieloautorskich:
 - międzynarodowych - 12
 - krajowych – 30
- Teksty w materiałach szkoleniowych - 4
- Przewodniki metodyczne -1

Ocena rozprawy habilitacyjnej

Dr Danuta Wolska wskazała jako najważniejsze osiągnięcie naukowe monografię: *Umiejętności życiowe jako wyznacznik aktywności zawodowej dorosłych z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2015. Monografia liczy 274 strony ma charakter empiryczny i zbudowana jest w tradycyjny sposób, typowy dla tego rodzaju rozpraw. Zawiera:

- wprowadzenie w którym:
 - nakreślono krótko kontekst podejmowanego problemu ukierunkowanego na badania empiryczne dotyczące umiejętności życiowych, którym Autorka nadaje priorytetowe znaczenie w podjęciu aktywności zawodowej przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną oraz;
 - streszczono zawartość kolejnych rozdziałów rozprawy;
- dwa rozbudowane rozdziały stanowiące teoretyczne wprowadzenie do badań własnych;

- dziewięć kolejnych rozdziałów, które zawierają metodologiczne podstawy badań, prezentację wyników wraz z ich interpretacją i zakończenie.

Recenzję rozpocznę od uwag dotyczących **uzasadnienia trafności podjętego przez Autorkę problemu badań i omówienia struktury rozprawy.**

Problematyka aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych stanowi istotny problem teoretyczny i praktyczny. W perspektywie teoretycznej uwaga ukierunkowana jest na określenie zakresu możliwości merytorycznych oraz efektywności ekonomicznej zatrudnienia pracowników niepełnosprawnych, w tym także z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. W praktyce podejmuje się próby tworzenia warunków do rozszerzenia aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych wdrażając różnego rodzaju oraz stopnia ulgi dla pracodawców, formy zatrudnienia wspomaganego, a także stwarzając korzystne warunki do rozwoju instytucji ekonomii społecznej oraz podejmując różnorodne działania w obszarze rehabilitacji ukierunkowanej na aktywizację zawodową.

Monografia D. Wolskiej wpisuje się we współczesny nurt zmian paradygmatu w postrzeganiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną – z podopiecznego na pełnoprawnego uczestnika życia społecznego, w tym wartościowego pracownika na otwartym rynku pracy. Model obywatelski postrzegania i traktowania osób z niepełnosprawnością oparty na idei praw człowieka propaguje pełne uczestnictwo w życiu społecznym, zawodowym także osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Autorka rozprawy zwraca uwagę, iż osoby z niepełnosprawnością intelektualną należą do grupy ludzi dla których podjęcie pracy zawodowej nie tylko wpływa na polepszenie sytuacji finansowej, lecz nade wszystko podnosi poczucie ich własnej wartości. Stanowią grupę szczególną ze względu na specyfikę niepełnosprawności, która jest wynikiem organicznych uszkodzeń obejmujących sferę poznawczą. Potrzebują zatem specyficznego wsparcia, ponieważ z powodu głębszej niepełnosprawności intelektualnej nigdy nie będą mogli samodzielnie funkcjonować. Na wszystkich polach w dążeniu do samodzielności, także w zakresie aktywności zawodowej muszą być wspierani i to przez całe życie. Zatrudnienie wspomaganie jest dla nich jednym z najlepszych sposobów na rehabilitację, wyjście z izolacji i ogólną poprawę jakości życia. Niebagatelne znaczenie w procesie aktywizacji zawodowej tej grupy osób mają kompetencje w zakresie umiejętności życiowych istotnych w pełnieniu społecznej roli pracownika. Obszar problemów skupionych wokół tych zagadnień stanowi podstawę dociekań teoretycznych i badawczych o ważnym znaczeniu zarówno w wymiarze indywidualnym, podmiotowym – bo dotyczącym konkretnego człowieka – jak i w szerszym wymiarze społecznym,

gospodarczym, ekonomicznym i politycznym środowiska życia osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

Przyjęta przez Autorkę struktura rozprawy jest poprawna i nie budzi większych zastrzeżeń, zachowana jest logiczna kolejność poszczególnych rozdziałów merytorycznie zasadnych i spójnych. Występują jednak pewne dysproporcje w objętości poszczególnych części pracy. Uwaga ta dotyczy głównie jednego z ważniejszych fragmentów monografii, mianowicie rozdziału 11. *Umiejętności życiowe a aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną – próba syntezy* pełniące rolę finalnej części rozprawy. Składa się on tylko z 6 stron tekstu, który bardziej ma charakter podsumowania zebranego materiału aniżeli jest próbą wyprowadzenia konstruktywnych wniosków. Do tej sprawy wrócę jeszcze w dalszej części recenzji monografii.

Ramy teoretyczne rozprawy wyznaczone są przez związek postawionych problemów badawczych – w których poddawane są analizie kategorie umiejętności życiowych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w perspektywie procesu ich aktywizacji zawodowej – ze stanem wiedzy w zakresie tematu badań prezentowanego w polskiej i światowej literaturze. Podstawa źródłowa ocenianej rozprawy jest rozległa. Autorka przeanalizowała obszerną literaturę przedmiotu: pedagogiczną w tym z zakresu pedagogiki pracy, pedagogiki specjalnej; psychologiczną; socjologiczną; z obszaru filozofii, pracy socjalnej, polityki społecznej, a także teorii kierowania i zarządzania. Ważnym źródłem materiałów do rozprawy stały się dokumenty zamieszczane w Dziennikach Ustaw RP: *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej; Rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej; Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej*, a także *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, i inne bezpośrednio lub pośrednio odwołujące się do problemów dotyczących osób niepełnosprawnych. Dokumenty te były poddawane przez Autorkę monografii wnikliwej i w wielu przypadkach polemicznej analizie. Zabrakło mi jedynie odniesienia do kontekstu prawnego z innych krajów, zwłaszcza obszaru Unii Europejskiej.

Pod względem ilości i jakości czerpania informacji, prezentacji poglądów – w niewielkiej części mającej charakter sprawozdawczy a w zdecydowanej większości poddawanych refleksyjnej interpretacji – oceniam część teoretyczną pracy pozytywnie. W rozdziale pierwszym *Praca i jej znaczenie w życiu osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Autorka kompetentnie ukazała aksjologiczny wymiar pracy ludzkiej, postawy społeczne wobec pracy ich kontekst i uwarunkowania, specyfikę współczesnego rynku pracy i niełatwą na tym polu sytuację osób z niepełnosprawnością. Z uwagi na fakt, iż monografia dotyczy

zagadnień funkcjonowania społecznego, w tym szczególnie aktywności zawodowej wybranej grupy osób z niepełnosprawnością mianowicie osób z niepełnosprawnością intelektualną umiarkowaną, znaczną lub głęboką, brakuje mi rozdziału w którym przedstawiono by opis zróżnicowania grupy osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w zakresie możliwości rozwojowych, funkcjonowania intelektualnego i społecznego oraz poziomu wymaganego przez nich wsparcia. Wymiar umiejętności życiowych bowiem tej niejednorodnej grupy, która znajduje się w centrum zainteresowań badawczych Autorki jest zróżnicowany i w różnym zakresie oraz stopniu może mieć wpływ na ich samodzielne funkcjonowanie oraz uczestnictwo w życiu społecznym. W recenzowanej pracy zabrakło mi analiz teoretycznych skupionych wokół tych zagadnień.

W miarę wyczerpujący i rzeczowy sposób przedstawiono natomiast zagadnienia związane z rehabilitacją zawodową, szczególnie wyodrębniając doradztwo i poradnictwo zawodowe oraz doświadczenia zawodowe osób z niepełnosprawnością. Trafnie wyeksponowano zatrudnienie wspomagane otwierające korzystne perspektywy dla integracji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną. W momencie wejście Polski do Unii Europejskiej (w 2004 roku) zatrudnienie wspomagane było w Europie koncepcją nową, ale szybko zdobywającą zwolenników. Tak też się stało i u nas, gdzie do tego czasu zatrudnienie osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną praktykowane było prawie wyłącznie w warunkach chronionych. Wydaje się, że dobrą konkluzją do zagadnień przedstawionych w tym rozdziale byłaby prezentacja danych ukazujących na ile skuteczne są obecnie oferowane w Polsce usługi w zakresie poradnictwa zawodowego, pośrednictwa pracy, zatrudnienia wspomagane osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

Rozdział drugi rozprawy *Kształtowanie umiejętności życiowych u osób niepełnosprawnych jako element przygotowania do pełnienia ról w dorosłym życiu* jest tekstem o dużej wartości merytorycznej systematyzujący, ale też autorsko rozszerzający typologię umiejętności życiowych stworzoną przez B. Woynarowską. Autorka monografii odwołując się do wiedzy z wielu dziedzin nauk humanistycznych i społecznych udanie, wielokontekstowo ukazała nowe wymiary rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną sytuując problematykę kształtowania umiejętności życiowych w kontekście możliwości, potrzeb i oczekiwań zawodowych tych osób oraz działań związanych z ich aktywizacją zawodową.

Przejdę teraz do strony **metodologicznej ocenianej rozprawy**, tzn. do celów, problemów badawczych, metod gromadzenia i opracowywania materiałów badawczych oraz charakterystyki osób badanych. Ich prezentacja znajdująca się w rozdziale 3. *Założenia*

metodologiczne badań własnych, budzi niedosyt. W podrozdziale 3.1. *Zamierzenia badawcze* (s.132-135) Autorka nie podała jasno i precyzyjnie sformułowanego głównego problemu własnych badań. Za cel uznała odpowiedź na szereg pytań badawczych. Zrezygnowała z formułowania hipotez – uzasadnienie tej decyzji uznaję jednak za niewystarczające. Z podanych w tekście informacji wynika, że Autorka (choć nie napisała tego wprost) kierowała się dyrektywami indukcjonizmu, według którego zadaniem nauki jest opis obserwowalnych faktów i związków między nimi. Sformułowała sześć pytań problemowych ukierunkowanych na ustalenie predyktorów podejmowania aktywności zawodowych przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, ze szczególnym wglądem w znaczenie umiejętności życiowych tych osób. W większości przypadków pytania dotyczą zależności oraz uwarunkowań różnych czynników. Zatem zgodnie z zaleceniami indukcjonizmu istotne jest ustalenie relacji między zmiennymi i ich wskaźnikami oraz staranny dobór metod, technik i narzędzi badawczych w taki sposób, aby za ich pomocą można było dobrze kontrolować zmienne. Duże znaczenie ma też dobór grupy badanych osób. W charakterystyce badanych zamieszczonej na s.135-135 rozprawy ograniczono się do podania danych związanych z płcią, wiekiem, miejscem zamieszkania oraz informacji o *orzeczeniu o niepełnosprawności w stopniu umiarkowanym lub znacznym* – nie odniesienie tej ostatniej kategorii danych do kontekstu stopni niepełnosprawności intelektualnej uważam za poważne uchybienie. Problem polega też na tym, że Autorka badań nie formułuje i nie operacjonalizuje zmiennych. Informacji dotyczących tego zakresu konceptualizacji badań możemy doszukiwać się w różnych miejscach pracy np. przy prezentacji *Teoretycznego modelu uwarunkowań wpływających na podjęcie i utrzymanie zatrudnienia na otwartym rynku pracy przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* (s.134); charakterystyce badanych osób (s.135-136); prezentacji narzędzi badawczych (s.137-139), a także w rozdziałach ukazujących wyniki badań. W doborze grup badanych osób widać silne akcentowanie zmiennej: udział w projektach zatrudnienia wspomaganego. Wyodrębniono bowiem grupę osób, które brały udział w projektach zatrudnienia wspomaganego (beneficjentów projektów) i grupę osób, która w takich projektach udziału nie brała. Autorka badała różne zależności na które mógł mieć wpływ udział badanych osób w projektach, ale zależności związanej z udziałem w projekcie nie rozpatrywała. Przejrzystej prezentacji konkretnych kompetencji kształtowanych w ramach realizacji projektu niestety nie podano, ale możemy je odnajdować na stronach rozprawy, gdzie występuje opis kwestionariusza *Ankiety ewaluacyjnej na temat funkcjonowania beneficjenta w obszarze przygotowania do pracy*. Autorka badań pisze na s. 138. *Był on wypełniany przez beneficjenta w pierwszym miesiącu przystąpienia do projektu*

(...) i tuż po zakończeniu (...) udziału w projekcie. Można zadać w tym miejscu pytanie, w jakim celu dokonywano tych dwóch badań skoro w projekcie badawczym prezentowanym w monografii nie odnajdujemy pytania o efektywność realizacji projektu zatrudnienia wspomaganego w nabywaniu kompetencji związanych z przygotowaniem do pracy. Opis kompetencji kształtowanych w ramach realizacji projektu zatrudnienia wspomaganego odnaleźć można w charakterystyce narzędzia *Profil zawodowy beneficjenta* (s.139). W tekście rozprawy brak jednak uzasadnienia zastosowania tych dwóch narzędzi badawczych. Do tego problemu odniosę się jeszcze w dalszej części recenzji.

W tym miejscu wróć do *Teoretycznego modelu uwarunkowań wpływających na podjęcie i utrzymanie zatrudnienia na otwartym rynku pracy przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* (s.134). W rozdziale 3.1. *Zamierzenia badawcze – moim zdaniem* – brakuje przede wszystkim teoretycznego umocowania tworzonego *Modelu*, uzasadnienia celu jego konstruowania i ważności dla podejmowanych badań oraz precyzyjnej definicyjnej charakterystyki jego elementów składowych. O tym, jak *Model uwarunkowań...* jest istotny dla prowadzonych badań dowiadujemy się dopiero z rozdziałów w których przedstawione są wyniki badań własnych Autorki, a zwłaszcza w rozdziale 11. *Umiejętności życiowe a aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną – próba syntezy*, w którym wprost odwołuje się do tego modelu. Mój niepokój dotyczący przedstawionego w monografii *Modelu uwarunkowań(...)* związany jest również z faktem, iż jest on – moim zdaniem – nadmiernie uproszczony i niekompletny. Wyróżnione zakresy trzech grup uwarunkowań są dyskusyjne, zwłaszcza wzajemnie przenikające się uwarunkowania umieszczone w oddzielnych grupach: *Uwarunkowania środowiskowe i ekonomiczne; Uwarunkowania społeczne*. Uwzględnienie w istotnych uwarunkowaniach motywacji do podjęcia pracy jest właściwe, ale rozpatrywanie jej tylko w kategoriach motywacji zewnętrznej (umieszczono ten czynnik w uwarunkowaniach środowiskowych) jest niewystarczający, a ponadto wydaje się, że *udzielanie wsparcia przez rodzinę, terapeutę, trenera pracy* polega też m.in. na motywowaniu do pracy (czynnik ten zaliczono do uwarunkowań społecznych). Na tworzenie się systemu motywacyjnego jednostki mają wpływ też czynniki wewnętrzne m.in. zainteresowania, w tym preferencje i zainteresowania zawodowe, a w przypadku osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną zainteresowania w zakresie podejmowania określonych czynności zawodowych, oraz odnoszone sukcesy.

Ponadto uważam, że Autorka pracy tworząc wyżej wymieniony *Model...* nie uwzględniła w dostatecznym stopniu elementów złożonej sieci uwarunkowań. Wgląd w problem zatrudniania osób z niepełnosprawnością intelektualną (podjęcie przez nie i

utrzymanie pracy), ich dostęp do rynku pracy pokazuje, że warunkują go czynniki wynikające z samej istoty głębszej niepełnosprawności intelektualnej, ale także uwarunkowania ekonomiczne, prawne i kulturowe. Ta dwoistość i złożoność niepełnosprawności, będącej jednocześnie faktem medycznym (organiczne uszkodzenie) i konstruktem społecznym powodują, że zjawisko to odzwierciedla uwarunkowania funkcjonowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną również w płaszczyźnie właściwości systemu ekonomicznego i politycznego, w tym obszarów ekonomiczno-organizacyjnych dotyczących projektowania stanowisk i przepływów pracy, typów więzi społecznych i wzorów kultury. Znaczenie ma zatem również poziom akceptacji społecznej i preferencje otoczenia. Tylko – moim zdaniem – wielostronne rozpatrywanie tego problemu umożliwi pogłębioną refleksję nad jakością i skutecznością działań w ramach aktywizacji zawodowej tej specyficznej grupy pracowników, którzy mogą stać się uczestnikami otwartego rynku pracy.

Pomimo tego, że program badawczy Autorki rozprawy koncentruje się na uwarunkowaniach indywidualnych, w tym szczególnie na poziomie umiejętności życiowych reprezentowanym przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną oraz ustaleniem, które z nich mogą być predyktorami aktywności zawodowej tej grupy osób, to tworzenie *Modelu uwarunkowań...* wpływających na podjęcie i utrzymanie zatrudnienia na otwartym rynku pracy przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną wymaga uwzględnienia szerokiej perspektywy kontekstowej. Wydaje się ponadto, że Autorka rozprawy pominęła milczeniem te zagadnienia, które dotyczą konkretnych czynności zawodowych, jako możliwych składników pracy osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w obszarze ich aktywizacji zawodowej. Nie wyeksponowała w dostatecznym stopniu – moim zdaniem – istotnego uwarunkowania przy pozyskiwaniu i utrzymaniu pracy, które wiąże się z projektowaniem stanowisk pracy przez konkretnych pracodawców. Chodzi o poziom akceptacji – wobec wykonywania konkretnych czynności zawodowych przez osoby z głębszą niepełnosprawnością – w kontekście kryteriów ekonomicznych (całej gospodarki i konkretnego pracodawcy) dla takich miejsc pracy na otwartym rynku pracy. Wobec tak złożonego problemu potrzebna jest – moim zdaniem – także refleksja związana z identyfikacją modeli prac prostych znanych już od czasów modelu Mintzberga, które przekładają się na możliwości szerszego zatrudniania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Potrzeba pragmatycznego podejścia wynika z wiedzy historycznej dotyczącej zmieniających się modeli postrzegania i traktowania osób niepełnosprawnych intelektualnie. Model rozwojowy okresu de-instytucjonalizacji promujący z założenia wydaje się słuszny

pogląd, że wszyscy ludzie niezależnie od stopnia niepełnosprawności mogą się uczyć i rozwijać spowodował rozkwit, ekspansję takich wzorców rehabilitacji, technik nauczania i usprawniania, których celem było przede wszystkim doskonalenie w nabywaniu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną różnych umiejętności i sprawności bez zastanowienia się, czy te sprawności są pomocne w osiągnięciu samodzielności oraz przydatne dla ich aktywizacji zawodowej, czy mają sens we współczesnym świecie.

Wydaje się, iż znacznie wzbogaciłoby rozprawę – przy zachowaniu głównego nurtu badanych przez Autorkę zależności ukierunkowanych na analizę predyktorów aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną – rozpatrzenie związku pomiędzy poziomem umiejętności życiowych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną a gotowością i umiejętnością wykonywania czynności zawodowych przez te osoby, na które jest zapotrzebowanie na otwartym rynku pracy i które są akceptowane przez pracodawców, a przede wszystkim zgodne z możliwościami, zainteresowaniami zawodowymi (w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną zainteresowaniami w obrębie określonych czynności zawodowych) i preferencjami samych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Każdy człowiek dysponuje pewnym potencjałem rozwojowym i zdolnościami, preferencjami i zainteresowaniami sprzyjającymi określonym rodzajom czynności, typom aktywności zawodowych. Trafne rozpoznanie tego potencjału, to nie tylko ważna kwestia osobista, ale przede wszystkim zagadnienie o doniosłym znaczeniu społecznym. Przyjęcie tej perspektywy wymagałoby jednak odniesienia się do koncepcji D. Predigera *Mapa Świata Pracy* odwołującej się do heksagonalnego modelu J. Hollanda i przyjęcia perspektywy badawczej w której punktem wyjścia w planowaniu rozwoju zawodowego, aktywizacji zawodowej brane są pod uwagę cztery zaproponowane przez Predigera grupy środowisk pracy oraz czynności zawodowych.

Przejdę teraz do zagadnień związanych z **doborem metod i narzędzi badawczych**. Informacje na ten temat Autorka rozprawy umieściła w rozdziale 3.3. zatytułowanym *Narzędzia badawcze* (s. 137-139). Odnajdujemy tam informacje dotyczące czasu i terenu badań oraz enumerację metod, technik i narzędzi badawczych. Prezentacja ta jest jednak nieuporządkowana, a także nieprecyzyjna. Nie jest też wystarczająco udokumentowana, a dobór tych a nie innych metod właściwie uzasadniony. Autorka nie określiła, jaka konwencja metodologiczna jest dla niej wykładnią, co spowodowało pewien chaos i rozprzężenie precyzji terminologicznej dotyczącej zakresu i hierarchizacji stosowanych pojęć: metoda, technika, narzędzie. Za wiodącą metodę uznała sondaż diagnostyczny, a w jej ramach *techniki badawcze: analizę dokumentów i kwestionariuszy, skale i ankiety (...) wywiady,*

tymczasem kwestionariusz uznawany jest za narzędzie właściwe dla techniki, jaką jest ankieta, a *skale* są narzędziem wykorzystywanym w obserwacji.

Centralnymi pojęciami wyznaczającymi ramy badanych problemów są umiejętności życiowe i aktywizacja zawodowa osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, dlatego Autorka badań koncentrowała uwagę na takim dobraniu narzędzi badawczych dzięki którym uda jej się zebrać stosowne dane potrzebne do rozstrzygnięcia sformułowanych problemów badawczych. Na szczególną uwagę zasługuje autorskie narzędzie diagnostyczne *Skala Umiejętności Życiowych – SUŻ* przeznaczone do oceny umiejętności życiowych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Opis ogółu działań dotyczących budowania narzędzia przedstawiono w rozdziale 3.4. *Przebieg prac nad konstrukcją Skali Umiejętności Życiowych – SUŻ*. Skalę wraz ze wskazówkami do interpretacji wyników zamieszono w aneksach monografii s. 247-260. Przebieg procesu budowania *Skali* był prowadzony zgodnie ze standardami konstrukcji narzędzi psychometrycznych. Narzędzie poddane było analizie walidacyjnej, weryfikacji zarówno pod względem rzetelności, trafności treściowej oraz diagnostycznej poprawnie przeprowadzono też zabiegi normalizacyjne *Skali*.

Pozostałe stosowane metody, techniki i narzędzia opisane są w sposób bardzo ogólny. Dowiadujemy się, że prowadzono indywidualne wywiady pogłębione, ale podano jedynie, że scenariusz wywiadu zawarty był w *Skoroszycie kontaktów z beneficjentem* oraz *Skoroszycie kontaktów z osobami wspierającymi* s. 138. Domyślić się jedynie można, że Autorka badań sama nie konstruowała scenariusza wywiadu tylko przeprowadziła analizę wyżej wymienionych dokumentów. W aneksach monografii nie odnajdujemy scenariusza wywiadu o którym mowa.

Podobna sytuacja zachodzi w przypadku „kwestionariusza *Ankiety ewaluacyjnej na temat funkcjonowania beneficjenta w obszarze przygotowania do pracy* (s.138). Był to – jak można się domyślać – dokument poddawany przez Autorkę analizie, który skonstruowano na potrzeby oceny skuteczności realizacji projektów w zakresie aktywizacji zawodowej beneficjentów projektu. Potwierdza to stwierdzenie, że kwestionariusz był „wypełniany przez beneficjenta w pierwszym miesiącu przystąpienia do projektu (...) i tuż po zakończeniu (...) udziału w projekcie. Autorka monografii wymienia obszary danych które analizowała i zwraca uwagę, że „Każda z tych opcji była szacowana na skali od 1 do 5”. Kolejny raz – można przypuszczać tylko – że narzędziem nie był kwestionariusz ankiety tylko skala.

I jeszcze jeden dokument *Profil zawodowy beneficjenta* do którego mogę odnieść te same uwagi, które sformułowałam powyżej. Również i w tym przypadku nie podano żadnych danych dzięki którym można by uznać, iż Autorka badań sama budowała to narzędzie.

Nie mam nic przeciwko metodzie badań, jaką jest analiza dokumentów. W pełni doceniam jej wartość w drodze pozyskiwania danych ważnych z punktu widzenia potrzeb badań empirycznych. Autorka monografii jednak (uznając, że przez brak precyzji) wprowadziła nas w błąd odnośnie stosowanych przez nią metod i narzędzi badawczych. Zastosowanie metody analizy dokumentów w grupie beneficjentów projektów uznaję za właściwe i zasadne. Moja wątpliwość dotyczy metod i narzędzi stosowanych w grupie osób, które nie brały udziału w projektach. Zastosowanie *Skali Umiejętności Życiowych – SUŻ* nie budzi żadnych zastrzeżeń, jednak w przypadku pozostałych metod i narzędzi nie mam pełnej jasności.

Mimo przedstawionych wątpliwości muszę przyznać, iż Autorce badań udało się zebrać bardzo obszerny wartościowy materiał. Na podkreślenie i uznanie zasługuje też liczba osób poddawana badaniom zwłaszcza, że były to badania indywidualne.

W sposób poważny i bardzo wnikliwy Autorka podeszła do analizy wyników. Trafnie dobrała i poprawnie przeprowadziła procedury statystycznego opracowania danych empirycznych. Zastosowała: statystyki opisowe; analizę korelacyjną i modelowanie strukturalne.

Prezentacja wyników, ich analiza i interpretacja wypełnia 8 rozdziałów. Poczynając od rozdziału 4. do 9. otrzymujemy materiał mocno nasycony szczegółowymi danymi jakościowymi zebranymi w toku badań, a także wynikami pomiarów badanych zależności (dane liczbowe). Nadmierna szczegółowość i pewien schematyzm prezentacji powoduje, że pozyskiwanie przez czytelnika interesujących go informacji staje się nużące. Ogromną zatem zaletą tej części rozprawy jest wprowadzenie na zakończenie rozdziałów tekstów, które zawierają interpretacje wyników i w których Autorka niekiedy podejmuje dyskusję własnych wyników w świetle poglądów i empirycznych badań innych autorów. W większości przypadków są to teksty pokazujące szeroką wiedzę Autorki i umiejętność, swobodę poruszania się w obszarze zróżnicowanych poglądów, a także Jej kompetencje jako analityka. Jednak czytając inne fragmenty widać, iż czasem nie radzi sobie z ogarnięciem nadmiaru danych (jakościowych i ilościowych) zebranych w toku własnych badań trzech wyróżnionych grup badanych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną: (1) beneficjentów projektów zatrudnienia wspomaganego, którzy podjęli pracę po zakończeniu

projektu; (2) beneficjentów projektów zatrudnienia wspomaganego, którzy nie podjęli pracy po zakończeniu projektu; (3) osoby, które nie brały udziału w projekcie; nie interpretuje wyników tylko podaje w surowej postaci, stwierdzając wykryte fakty. Trudności moim zdaniem wynikają z niewystarczająco dopracowanej i wyczerpującej konceptualizacji projektu badawczego szczególnie, gdy dotyczy to zmiennych zależnych, niezależnych, pośredniczących i ich operacjonalizacji do sformułowanych problemów badawczych – pisałam już o tym wcześniej.

Rezultaty badań własnych przedstawiane w kolejnych rozdziałach rozpoczynają się od prezentacji ustaleń odnoszących się do poziomu umiejętności życiowych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w trzech badanych grupach; następnie rozpatrywano korelacje, jakie występują pomiędzy kategoriami umiejętności życiowych w każdej z grup badanych oraz analizowano różnice w poziomie umiejętności życiowych osób, które brały udział w projektach zatrudnienia wspomaganego i które w takich projektach nie uczestniczyły. Autorka badań podjęła słuszną decyzję wykorzystując modelowanie strukturalne do ustalenia zależności między podejmowaniem i niepodjęciem aktywności zawodowej, przez badane osoby po zakończeniu udziału w projekcie, a ich umiejętnościami życiowymi. Wykazała bowiem, że w procesie aktywizacji zawodowej nacisk należy kłaść na rozwijanie umiejętności życiowych, ale też należy uwzględnić konwersje tych umiejętności. Brak mi w tym miejscu uzasadnienia, dlaczego nie badano tych zależności w grupie osób, które nie brały udziału w projektach zatrudnienia wspomaganego. Podobnie ograniczono badanie korelacji między umiejętnościami życiowymi a funkcjonowaniem w roli pracownika i doświadczeniami oraz wiedzą o pracy tylko do grupy osób będących beneficjentami projektów. Nie ustalano w toku badań kompetencji w zakresie poruszania się po rynku pracy, umiejętnościami społecznymi ułatwiającymi funkcjonowanie w grupie pracowniczej, motywacją do pracy i samodzielnością, zaradnością życiową i autonomią, a także doświadczeniem i wiedzą o pracy u uczestników WTZ niebiorących udziału w projektach.

Dlaczego zatem, wybrano do badań grupę osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną nie uczestniczących w projektach zatrudnienia wspomaganego, skoro 3., 4., 5. i 6. pytanie badawcze nie dotyczy tej grupy? Stawiam to pytanie, bo ta niejasność przeszkadza mi, ale nie chciałabym, aby było to odczytane jako poważny zarzut. Materiał badawczy zebrany w grupie beneficjentów programów zatrudnienia wspomaganego poprawnie, dogłębnie analizowany uznaję za poznawczo bardzo wartościowy.

Chcę zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt pracy nad analizą wyników. Rozdział 10 monografii zawiera prezentację problemu aktywizacji zawodowej osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną z perspektywy indywidualnych przypadków. Treść tego rozdziału mogłaby tworzyć pewnego rodzaju dopełnienie jakościowe całości zrealizowanego projektu empirycznego. Uważam jednak, że krótki opis tylko 4 indywidualnych przypadków, to zbyt mało. Za dyskusyjny uznaję też dobór osób do prezentacji tylko z grupy beneficjentów projektu zatrudnienia wspomaganego. Ponadto rozdział ten powinien – moim zdaniem – być zakończony konkluzjami odnoszącymi się do wyników analizy ilościowej przedstawionej w poprzednich rozdziałach ukazujących wyniki badań Autorki.

Rozdział 11. *Umiejętności życiowe a aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną – próba syntezy*, pełni rolę finalnej części rozprawy. Znaczącym elementem zakończenia a zarazem punktem wyjścia do dalszych wniosków końcowych jest zwykle syntetyczne przypomnienie głównej linii wyводу. I tu spotkało mnie pewne zaskoczenie. Autorka twierdzi, że dokonała empirycznej weryfikacji *Modelu uwarunkowań wpływających na podjęcie i utrzymanie zatrudnienia na otwartym rynku pracy przez osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*. Można więc przypuszczać, że wszystkie elementy tego modelu były poddawane weryfikacji – a tak przecież nie było. Nie będę w tym miejscu wracać do krytycznej opinii na temat owego *Modelu* – przedstawiłam bowiem swoje wątpliwości już wcześniej. Struktura rozdziału 11. – dyskusyjna moim zdaniem – składa się z dwóch części, w pierwszej Autorka odwołuje się do *Modelu* i wymienia niektóre uwarunkowania, które były poddawane weryfikacji, a w drugiej odnosi się do celu pracy, który określiła na str.132-133 w postaci pytań badawczych. Przedstawia zatem w sposób syntetyczny odpowiedzi na te pytania wskazując tym samym zakresy realizacji celów i uwypukla to, co rzeczywiście udało się w toku badań dowieść. Rezultaty badań są znaczące, ale oryginalności osiągniętych wyników Autorka nie potrafiła wydobyć w części końcowej, podsumowującej zrealizowany z dużą dbałością o szczegóły projekt badawczy. Dlatego podsumowanie jest – moim zdaniem – nad wyraz skromne (s.229-230). Wskazane możliwości, zakresy i sposoby zastosowania osiągniętych wyników są trafne, ale podjęta dyskusja z innymi autorami jest mało satysfakcjonująca. Brakuje też refleksji nad kierunkami przyszłych badań. Autorka rozprawy nie ustrzegła się też przed błędami literowymi, stylistycznymi, a także błędami w nazwiskach cytowanych autorów dobrze znanych w obszarze nauk społecznych, np. na s. 198 wystąpił błąd w nazwisku Zbigniewa Pietraśińskiego, błąd ten niestety powtórzono w bibliografii.

Mimo uwag krytycznych stwierdzam, że monografia Danuty Wolskiej *Umiejętności życiowe jako wyznacznik aktywności zawodowej dorosłych z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* jest pozycją wartościową, wzbogaca i poszerza wiedzę w obszarze nauk społecznych. Za oryginalne uznać można podejście do rehabilitacji osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną zaprezentowane w monografii. Zawarte w rozprawie wnioski posiadają zatem nie tylko wartość poznawczą, ale także aplikacyjną, można je wykorzystać w praktyce rehabilitacyjnej i pedagogicznej.

Ocena dorobku po uzyskaniu stopnia naukowego doktora – monografia, artykuły w czasopismach naukowych oraz teksty zamieszczone w pracach zbiorowych

Do oceny przedłożono 1 monografię oraz 11 wybranych tekstów zamieszczonych w pracach zbiorowych oraz w czasopismach. Omówienie wymienionych wyżej publikacji przedstawię w porządku zgodnym z wcześniej wyróżnionymi zakresami problemów naukowo-badawczych wokół których ogniskuje uwagę dr Danuta Wolska.

1. Zagadnienia dotyczące uwarunkowań i dynamiki zmian w zakresie funkcjonowania emocjonalno-społecznego, realizacji zadań rozwojowych i ról życiowych, dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną przedstawione zostały w monografii oraz w 6 tekstach zamieszczonych w czasopismach i pracach zbiorowych.

Omówienie tych publikacji rozpocznę od monografii *Zmiany inwolucyjne towarzyszące procesowi starzenia się osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.

Publikacja ta, niezbyt obszerna (154 strony), stanowi opracowanie naukowe spójne tematycznie ukazujące badania teoretyczne i empiryczne Autorki mające na celu eksplorację specyfiki najczęściej występujących problemów osób z niepełnosprawnością intelektualną w podeszłym wieku będących następstwem procesu inwolucyjnego organizmu, który może pogłębiać stany upośledzenia funkcjonowania i w sposób znaczący wpływać na samodzielność oraz zdolność do samopielęgnacji seniorów. Praca zbudowana jest w tradycyjny sposób. Składa się ze wstępu, trzech rozdziałów teoretycznych oraz dwóch (4. oraz 5.) w których opisano założenia badań własnych Autorki oraz ich rezultaty. W części teoretycznej w sposób poprawny, ale bez pogłębienia złożoności problemu przedstawiono zagadnienia związane ze swoistością zjawiska dorosłości oraz później dojrzałości osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, ukazano obraz zespołów geriatrycznych

będących wynikiem procesów inwolucyjnych zachodzących w ustroju jednostki. Na pozytywne podkreślenie zasługuje podjęcie przez Autorkę niezmiernie rzadko poruszanego problemu związanego z zaspokajaniem potrzeb osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, który dotyczy zasadności podejmowania rozmów o umieraniu i śmierci, a także celowości działań związanych z afirmacją własnej starości. Zagadnienia te nie stały się jednak przedmiotem uwagi w podejmowanych badaniach własnych D. Wolskiej. Skoncentrowała się na istocie wybranych zmian inwolucyjnych, jakie występują u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Sformułowała cztery pytania badawcze, niektóre z nich budzą moje wątpliwości. Autorka np. pyta: *Jakie zmiany inwolucyjne występują najczęściej u osób z niepełnosprawnością intelektualną?* Zmiany inwolucyjne dotyczą każdego narządu i układu w organizmie każdego człowieka, dlatego wydaje się, iż racjonalne byłoby sformułowanie pytania o to, czy zmiany inwolucyjne przebiegają u osób z niepełnosprawnością w specyficzny sposób, na czym polega ta specyfika i jakie problemy wynikające z procesów inwolucyjnych zachodzących w ustroju występują w funkcjonowaniu u tych osób i z jakim nasileniem. Ponadto Autorka pyta tylko o czynniki opóźniające występowanie zmian inwolucyjnych, z góry zakładając, że nie występują specyficzne dla tej grupy badanych czynniki przyspieszające zmiany inwolucyjne następujące w organizmie. Trafnie określa zmienne, ale nie podaje ich wskaźników. Należy podkreślić, iż badania przeprowadzono w wykorzystaniem *Skali obserwacji zmian inwolucyjnych w rozwoju osób upośledzonych umysłowo J.L. Lamberta*, w tłumaczeniu i modyfikacji dokonanej przez D. Wolską i W. Pilecką. Żadnych jednak informacji na temat trafności tego narzędzia i koniecznych jego modyfikacji niestety nie podano. Przeprowadzono badania na imponująco dużej grupie 300 osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (autorka używa jeszcze terminu z upośledzeniem umysłowym) i uzyskano bardzo wartościowy materiał do analizy, która została przeprowadzona poprawnie i wnikliwie. Wyniki badań i wnioski, zwłaszcza te związane z propozycją systemowych rozwiązań pomocowych dla seniorów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną uważam za wartościowe i istotnie poszerzające wiedzę dotyczącą tej grupy, często marginalizowanych osób.

Problemy przedstawione w wyżej wymienionej publikacji D. Wolska podjęła już wcześniej w opublikowanym w 2013 r. tekście *Występowanie zmian inwolucyjnych u osób z niepełnosprawnością intelektualną i ich wpływ na podejmowanie aktywności w placówkach terapeutycznych* [w:] Żółkowska T., Wlazło M. (red.) *Edukacja i rehabilitacja osób niepełnosprawnych – oblicza terapii*, Wyd. Naukowe WH, Szczecin 2013, (s.11-23).

Przedstawia w nim wyniki badań, które przeprowadziła z wykorzystaniem *Skali obserwacji zmian inwolucyjnych w rozwoju osób upośledzonych umysłowo J.L. Lamberta*, w grupie 44 osób (w wieku 40-63 lata) biorących udział w zajęciach organizowanych w Warsztatach Terapii zajęciowej i Środowiskowych Domach samopomocy oraz przeprowadziła wywiad z terapeutami tych osób. Wykazała na podstawie uzyskanych wyników (bez stosowania analiz statystycznych) związek pomiędzy występowaniem zmian inwolucyjnych u badanych osób a podejmowaniem przez nich aktywności w placówkach terapeutycznych. W części końcowej tekstu Autorka podjęła dyskusję rezultatów własnych badań z poglądami innych autorów.

Kolejnym wskazanym do oceny tekstem jest *Wpływ prawidłowego przystosowania społecznego na jakość życia osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Cytowska B., (red) *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycja rozwiązań*, Toruń 2011 (s. 44-71). Tekst ma charakter teoretyczny. Autorka rozważa zależność między osiąganym przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną poziomem socjalizacji, w wymiarze przystosowania społecznego a oceną jakości ich życia. Przedstawiając poglądy różnych autorów omawia krok po kroku zachowania przystosowawcze, które brane są pod uwagę przy ocenie przystosowania społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną. Rozważa znaczenie aktywności zawodowej tej grupy osób, wskazuje na różne możliwości akcentując wartość zatrudnienia wspomaganego, omawia także różne formy mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Tekst nie ma charakteru dyskursu, to raczej prezentacja poglądów innych autorów, ale napisana poprawnie w sposób logiczny i uporządkowany. W części końcowej na s. 63-71 Autorka zamieściła *Skalę przystosowania społecznego N.C. Conkeya, J. Walsh* w tłumaczeniu J. Pileckiej i własnym (D. Wolskiej).

Problemy seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną omawiane są w publikacji *Małżeństwo czy celibat osób z niepełnosprawnością intelektualną – odpowiedzialny wybór*, [w:] Bartoszek A. (red.) *Osoby niepełnosprawne a życie rodzinne*, Studia Teologiczne i Humanistyczne 1-4, Katowice, 2011 (s. 155-167). To dobrze przemyślany i wnikliwy tekst ukazujący potrzeby dorosłych osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w kontekście ich prawa do autonomii, poszanowania godności. Autorka omawiając dylematy dotyczące ich życia postuluje, aby seksualności tych osób traktowano jako integralny wymiar każdej osoby, bez względu na to, czy i w jakim stopniu i zakresie jest naruszona jej sprawność. Rozważa przy tym różne modele, podejścia

do wychowania seksualnego oraz potrzebę „towarzyszenia” osobie z niepełnosprawnością intelektualną w czasie życiowych wyborów.

Kolejny poddawany ocenie tekst *Wpływ indywidualnych i środowiskowych uwarunkowań na ocenę samego siebie przez dorosłą osobę niepełnosprawną intelektualnie*, [w:] Szempruch J. (red.) *Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości*, Rzeszów, 2006 (s.321-336) jest prezentacją wyników badań jakie Autorka przeprowadziła w grupie 313 osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną wykorzystując *Skalę oceny osobowości dla osób upośledzonych umysłowo* J.L. Lamberta (w tłumaczeniu i modyfikacji W. Pileckiej i D. Wolskiej. Umocowanie teoretyczne problemu przedstawione zostało niezwykle skrótowo i powierzchownie. Nie sformułowano głównego problemu badań ani pytań badawczych. Co badano i jakie zależności zamierzano rozpatrywać dowiadujemy się stopniowo podczas prezentacji rezultatów badań. Wyniki przedstawione są w obszernych tabelach, ich omówienie jest poprawne, ale brakuje interpretacji w kontekście badań i poglądów innych autorów. Brakuje zakończenia, czy podsumowania, a niektóre wnioski znamionuje zdroworozsądkowe podejście.

Zagadnienia związane z pracą osób z niepełnosprawnością intelektualną ukazane zostały w tekście *Praca jako czynnik ułatwiający przystosowanie społeczne osób dorosłych upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym*, [w:] Sołtysiak T., Kowalczyk-Jamnicka M. (red.) *Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia*, Wyd. WSP, Bydgoszcz (s.87-99). Autorka prezentuje wyniki badań własnych będących odpowiedzią na pytanie *Czy aktywność zawodowa osób dorosłych upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym determinuje zmiany w ich przystosowaniu społecznym?* (s.88). Podstawy teoretyczne badanego problemu przedstawiono niezwykle oszczędnie. Rezultaty badań ukazano w sposób – wydaje się – nie do końca przemyślany. Za dyskusyjne uważam wyróżnienie wśród wskaźników przystosowania społecznego „dodatkowe upośledzenie”. Nie wiadomo, co się pod tym terminem kryje, a także można by zadać w tym miejscu pytanie o kryteria doboru grupy badanych osób. Prezentacja wyników jest bardzo szczegółowa – dane, wskaźniki obliczeń statystycznych zajmują niekiedy całe strony, jednak ich omówienie jest powtórzeniem informacji z tabel, a interpretacja skrótowa. Nie jest dla mnie też do końca jasny cel badań jakie zostały podjęte. Autorka stwierdza bowiem, że (...) *dzięki II części Skali Zachowania Przystosowawczego K. Nihiry i R. Fostera wykazano te niepożądane społecznie zachowania, które zakłócają prawidłowe przystosowanie osób dorosłych upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym* (s.89), natomiast omawiając wyniki badań stara się wyjaśniać, czy i

jak aktywność zawodowa wpływa na występowanie i nasilenie zachowań destrukcyjnych badanych.

Przejdę teraz do 2. obszaru zainteresowań badawczych Habilitantki i przedłożonych do oceny publikacji dotyczących terapii, rehabilitacja dzieci, młodzieży dorosłych z autyzmem, głęboką niepełnosprawnością intelektualną oraz osób ze złożoną niepełnosprawnością.

Rozpocznę od artykułu, którego Habilitantka jest współautorką: D. Wolska, Ł. Techmański *Stymulowanie rozwoju psychofizycznego osób dorosłych z głęboką wieloraką niepełnosprawnością* „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Paedagogica”, Kraków 2012(s.392-399). Artykuł jest bardzo krótki zwłaszcza, że niemalże 3 strony zajmują zdjęcia. Składa się z dwóch części: w pierwszej Autorzy skrótowo starają się wyjaśnić złożoność i uwarunkowania procesu rehabilitacji osób dorosłych ze złożoną niepełnosprawnością; w drugiej przedstawiają propozycje zajęć usprawniających somatognozę, motorykę, orientację przestrzenną osób objętych terapią.

Zagadnienia dotyczące środków wykorzystywanych w terapii i edukacji dzieci ze złożoną niepełnosprawnością D. Wolska porusza w publikacji *Wykorzystanie programów komputerowych i specjalistycznych urządzeń peryferyjnych w pracy z uczniem ze złożoną niepełnosprawnością*, [w:] Żółkowska T. Ramik-Mażewska I. (red.) *Pedagogika specjalna – koncepcje i rzeczywistość. Wielowymiarowość edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością*, Tom IV, US, Szczecin 2009, (s.625-631). Tekst jest krótką relacją z badań jakie Autorka przeprowadziła wśród nauczycieli, terapeutów z 48 placówek specjalnych w których prowadzona jest rehabilitacja i edukacja dzieci ze złożoną niepełnosprawnością. W toku badań ustalono: jakie programy komputerowe są najchętniej wykorzystywane przez nauczycieli oraz z jakie urządzenia peryferyjne są stosowane w pracy z uczniem ze złożoną niepełnosprawnością. Tekst ma charakter wyłącznie sprawozdawczy.

Kolejna poddawana ocenie publikacja związany jest z rolą rodziców we wczesnym wspomaganie rozwoju dziecka z głębokim stopniem niepełnosprawności, *Pomoc rodzinie i wczesne wspomaganie rozwoju dziecka z głęboką niepełnosprawnością*, [w:] Wyczesany J. (red.) *Krakowska pedagogika specjalna*, WN UP, Kraków 2010 (s.249-264). Jest to kompetentnie, poprawnie napisany tekst w którym, co prawda, nie są eksponowane żadne nowe wątki analizy dylematów związanych z rolą rodzica dziecka z niepełnosprawnością, ale

trafnie wyeksponowano zadania (stymulacyjno-terapeutyczne) oraz środki wsparcia rodziców dziecka ze sprzężoną niepełnosprawnością w okresie tzw. wczesnej interwencji.

Problemy rehabilitacji dzieci z autyzmem oraz niepełnosprawnością intelektualną stanowią ważny obszar naukowych eksploracji Habilitantki. Publikację *Zachowania problemowe występujące u dzieci z autyzmem i dodatkową niepełnosprawnością intelektualną – próby radzenia sobie z nimi*, [w:] Grochmal-Bach B., Knobloch-Gala A. (red.) Kryzysy rozwojowe wieku dziecięco-młodzieżowego a możliwości społecznego wsparcia, Impuls, Kraków, 2005 (s.81-102) napisaną przez D. Wolską ze współautorem A. Wolskim zaliczam do grupy znaczących, wartościowych, a także rzetelnych opracowań przygotowanych z dużym rozeznaniem teoretycznym i praktycznym w zakresie poruszanej problematyki. Autorzy kompetentnie i wyczerpująco ukazują problem zachowań trudnych występujących u dzieci z autyzmem w obszarze różnych teorii psychologicznych i pedagogicznych oraz przedstawiają własne propozycje rozwiązań terapeutycznych.

Kolejny zakres problemów poruszanych przez Habilitantkę związanych z osobami ze złożoną niepełnosprawnością prezentowany jest we wskazanym do oceny artykule *Antycypacja ról społecznych pełnionych w dorosłym życiu przez młodzież z wieloraką niepełnosprawnością*, [w:] Klinik A. (red.) W stronę podmiotowości osób niepełnosprawnych, T. 4. Serii: Problemy edukacji, rehabilitacji i socjalizacji osób niepełnosprawnych, Impuls, Kraków, 2008 (s. 87-101). Tekst jest wartościowy, ale trudny w recepcji. Brak przede wszystkim precyzyjnego określenia kogo ma na myśli Autorka pisząc: osoba z wieloraką niepełnosprawnością, osoba z niepełnosprawnością i dodatkowymi zaburzeniami, niepełnosprawnościami sprzężonymi. Rozważania teoretyczne dotyczące zagadnień funkcjonowania społecznego - tak mało precyzyjnie zdefiniowanej grupy osób: dorosłych, uczniów szkół specjalnych - powoduje, że tekst ma charakter prezentacji „wysepkowej”. Każda z tych „wysepek” zawiera treści wartościowe, ale nie tworzy logicznego wyводу, a zwłaszcza wykładni do prezentowanych w drugiej części tekstu analiz badań własnych Autorki.

Ocena spełnienia przez dr Danutę Wolską pozostałych kryteriów w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

- Sumaryczny *impact factor* według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem publikowania: brak danych
- Liczba cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS): brak danych
- Indeks Hirscha według bazy Web of Science (WoS): brak danych
- dr Danuta Wolska w latach 2005-2015 pełniła funkcję koordynatora (ze strony polskiej)

3 międzynarodowych projektów badawczych :

- Projekt KEGA 3/3033/05 realizowany przez Uniwersytet im. Komeńskiego w Bratysławie i UP w Krakowie;

- Projekt VEGA nr 119 UK-4/2011 realizowany przez Uniwersytet im. Komeńskiego w Bratysławie oraz UP w Krakowie;

- Projekt VEGA nr 1/0161/13 współfinansowany przez agencję naukową Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu Republiki Słowackiej oraz Słowackiej Akademii Nauk.

- Ponadto brała udział w realizacji: projektu unijnego GRUNDTVIG LP, którego koordynatorem w Polsce było Krajowe Towarzystwo Autyzmu; projektu On –Line Trainautism koordynowanym przez Fundacio Congost Autisme z Barcelony.

Dr Danuta Wolska w latach 2002-2005 brała udział w 9 krajowych projektach badawczych realizowanych przez: Chrześcijańskie Stowarzyszeni Osób niepełnosprawnych ich Rodzin i Przyjaciół „Ognisko”; Stowarzyszenie Na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością PRZYSTAŃ im. Jana Pawła II w Tymbarku, Polskie Towarzystwo Osób niepełnosprawnych, Dom Pomocy Społecznej w Krakowie; Fundację Anny Dymnej; Stowarzyszenie “Dobrze, że jesteś” w Sandomierzu.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż udział lub koordynacja realizacji projektów badawczych przez D. Wolską w większości przypadków zwieńczone były publikacjami w pracach zbiorowych lub materiałach pokonferencyjnych w czasie których prezentowano efekty realizacji projektów.

- Międzynarodowe i krajowe nagrody za działalność naukową albo artystyczną: brak danych
- Wygłoszenie referatów na międzynarodowych i krajowych konferencjach tematycznych :
D. Wolska w latach 1998-2015 wygłaszała referaty na 9 konferencjach naukowych odbywających się w Polsce i 10 konferencjach, sympozjach naukowych w Bratysławie.

Ocena w zakresie dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej

- Danuta Wolska od 2014 pełni funkcję Kierownika Katedry Dydaktyki Specjalnej i Psychoedukacji UP w Krakowie.
- Nawiązała współpracę z Katedrą Pedagogiki specjalnej Uniwersytetu im. Komeńskiego w Bratysławie. Brała udział, koordynowała wspólne projekty, konferencje organizowane przez Uniwersytet im. Komeńskiego w Bratysławie i Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.
- Uczestniczyła w Programie ERAZMUS +: wygłaszała wykłady na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytety im. Komeńskiego w Bratysławie
- Pełniła funkcję przewodniczącej komitetu organizacyjnego 2 międzynarodowych konferencji naukowych odbywających się na UP w Krakowie
- Brała udział w warsztatach, szkoleniach i wyjazdach studyjnych poza granicami kraju: np. w Austrii, Grecji Słowacji, Słowenii.
- Z przedłożonej dokumentacji wynika, że D. Wolska jest współredaktorem 1 przewodnika metodycznego: Przebinda E., Szczerbik K., Wolska D., (red) *Dzienne Centrum Aktywności dla Dorosłych Osób z Upośledzeniem Umysłowym. Przewodnik metodyczno-organizacyjny*, ChSON „Ognisko” Kraków; oraz 3 artykułów metodycznych.
- Od 2014 roku dr D. Wolska pełni rolę promotora pomocniczego rozprawy doktorskiej *Aksjologiczne problemy sportu wyczynowego pełnosprawnych i niepełnosprawnych – perspektywa psychopedagogiczna* przygotowywanej pod kierunkiem dr hab. prof. UP Piotra Majewicza.
- Habilitantka była recenzentem 2 publikacji książkowych wydanych przez: Ośrodek Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczy Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Koło w Bytomiu; Krajowe Towarzystwo Autyzmu Oddział w Krakowie.
- Udział w zespołach eksperckich i konkursowych: brak danych
- Recenzowanie projektów międzynarodowych i krajowych: brak danych

Opinia końcowa

Przystępując do formułowania opinii końcowej musiałam rozstrzygnąć dręczący mnie w czasie pisania recenzji dylemat, jaka powinna być owa konkluzja: pozytywna czy negatywna? Rozprawie habilitacyjnej stawia się duże wymagania. Ma ona być dowodem znacznego wkładu Habilitanta w rozwój dyscypliny naukowej. Powinna więc zawierać

sformułowanie, analizę i rozwiązanie nowego problemu naukowego. Habilitant musi wykazać się wysokim poziomem kompetencji metodologicznych. Opracowanie problemu naukowego powinno zawierać przejrzysty schemat kontroli badanych zmiennych, a jego rozstrzygnięcie musi być dokonane metodami badawczymi zapewniającymi wysoką jakość i wiarygodność uzyskanych wyników. Moje wątpliwości dotyczą właśnie tego obszaru kompetencji dr D. Wolskiej. Uchybienia metodologiczne rozprawy są poważne, ale nie dyskwalifikujące jej wartości. Być może recenzując monografię zbyt dużą uwagę zwróciłam na strony słabsze, niedostatecznie eksponując mocniejsze. Większość wniosków, konstatacji, opinii zawartych w pracy jest prawdziwa, poparta wiarygodnymi wynikami badań. Mogę zatem stwierdzić, że mimo niedostatków rozprawa w stopniu dostatecznym spełnia kryteria wymagań naukowych, jakie stawia się tego typu pracom i wnosi istotny wkład w rozwój pedagogiki specjalnej.

Dorobek publikacyjny Habilitantki oceniam pod względem ilościowym jako satysfakcjonujący. Związany jest z zaangażowanym uczestnictwem Autorki w jakościowych projektach badawczych (polskich i zagranicznych), w których była zarówno koordynatorem, jak i członkiem zespołu badawczego. Dr D. Wolska wykazała się także dużą aktywnością naukową potwierdzoną czynnym udziałem w licznych konferencjach krajowych i zagranicznych oraz znaczącą liczbą publikacji, także w pracach zbiorowych zagranicznych. Wartość merytoryczna publikacji Dr D. Wolskiej jest może mniej satysfakcjonująca, ale mimo pewnych potknięć, słabszych stron stanowią one znaczący, wartościowy wkład w rozwój pedagogiki specjalnej. Osiągnięcia naukowe Habilitantki po uzyskaniu stopnia doktora znacznie przekraczają zarówno pod względem jakości, jak i ilości wcześniejsze dokonania. Czytając publikacje dr D. Wolskiej w kolejnych latach jej działalności w obszarze pedagogiki specjalnej widać wyraźny, systematyczny wzrost kompetencji i świadomości naukowej Autorki.

Uwzględniając wszystkie elementy – życiorys naukowy, ogół publikacji w tym rozprawę habilitacyjną, prace badawcze, dydaktyczne i popularyzatorskie, a także potencjał Habilitantki przejawiający się w istotnej aktywności naukowej i znaczącym wkładzie w rozwój dyscypliny stwierdzam, że dr D. Wolska spełnia w dostatecznym stopniu wymagania określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami). Wniosuję o dopuszczenie dr Danuty Wolskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie habilitacyjnym.

M. Wągrnicka